

ETNOMUSİQİŞÜNASLIQ
ЭТНОМУЗЫКОВЕДЕНИЕ
ETHNOMUSICOLOGY

UOT 781.7(479.24):78.087.2

DOI 10.65058/KGJP6178

“RAST” MUĞAMININ SƏSYAZILARINDA VARIANTLIQ MƏSƏLƏLƏRİ

ƏHSƏN ƏHMƏDOV*

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Bakı Xoreoqrafiya Akademiyası

E-mail: ehsen.ehmedov@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-6521-1015>

Sitat gətirmək üçün: Əhmədov, Ə. “Rast” muğamının səsyazılarında variantlıq məsələləri

// – Bakı: Musiqi dünyası. Beynəlxalq Elmi Musiqi Jurnalı, – 2026. Vol.28/№1 (106), – s.47-57.

Xülasə

Azərbaycan klassik musiqisinin "təmali" olan "Rast" muğamı zəngin ifaçılıq ənənəsinə malikdir. Musiqi irsinin rəqəmsallaşdırılması şəraitində toplanmış audiovizual arxivlərin sistemləşdirilməsi və qorunması musiqi sənətinin təkamülünün öyrənilməsini aktual şərtə çevrir. Məqalənin əsas məqsədi müxtəlif tarixi dövrlərdə yazılmış səs yazılarının müqayisəli təhlili əsasında "Rast" muğamının variasiya probleminin hərtərəfli öyrənilməsidir. Məqalədə müqayisəli-tipoloji metod, ifaçılıq şərtlərinin musiqi-nəzəri təhlili, arxiv materialları ilə iş daxil olmaqla fənlərarası yanaşmanın istifadəsini şərtləndirib. Tədqiqat zamanı müəllif müxtəlif fondlardan və şəxsi kolleksiyalarda qorunan səsyazısı nümunələrini öyrənib. Məqalədə "Rast" muğamının üç əsas ifaçılıq modeli (variantları) müəyyən edilib və təsnif olunur. Müəllif onların struktur, intonasiya və kompozisiya xüsusiyyətlərini xarakterizə edib, ümumi qanunauyğunluqları və spesifik fərqləri müəyyənləşdirir. Tədqiqatdan alınan mühüm nəticələr Şərqi musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi kurslarının oxunması zamanı tədris prosesində, eləcə də perspektivdə muğamın öyrənilməsi sahəsində yeni tədqiqatlar üçün nəzəri kimi istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: “Rast” muğamı, xanəndə, səsyazısı, ifaçılıq təfsiri, variantlıq.

* ©Əhsən Əhmədov, 2026

Giriş.

Muğamların səsyazılarının öyrənilməsi ayrı-ayrı muğamların xanəndələrin təfsirində səsləndirilmiş variantlarını üzə çıxarır. Müxtəlif dövrlərə aid səsyazılarının müqayisəsi muğamların inkişafını və ifaçılıq variantlarını araşdırmağa imkan verir. Biz öz tədqiqatımızda XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, XXI əsrə qədər olan yüz illik bir dövr ərzində meydana gələn xanəndələrin səsyazıları əsasında ayrı-ayrı muğamların təhlilini həyata keçirmişik. “Rast” muğam dəstgahının səs yazıları XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, bu günə kimi həyata keçirilməkdə davam edir. Azərbaycan xanəndələrinin ifasında qrammofon vallarında, maqnitofon lentlərində, kompakt disklərdə həkk olunmuş muğamların səsyazıları Azərbaycan Dövlət Səs yazıları Arxivində, Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyində, Azərbaycan Radiosu və Televiziyası Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin “Qızıl fondu”nda qorunub saxlanılır.

Müzakirə və qənaətlər.

Səs yazılarını əhatə edən əsas mənbələrdən biri kimi “Muğam ensiklopediyası”nı qeyd edə bilərik. Heydər Əliyev Fondunun nəşri olan “Muğam ensiklopediyası”na daxil olan CD albomlar “Qarabağ xanəndələri”, “Muğam dəstgahlar”, “Ustad xanəndələr” (kişi və qadın xanəndələr), “Gənc xanəndələr” başlığı altında XX əsrin əvvəllərindən XXI əsrin əvvəllərinə kimi, bir əsrlik dövrü əhatə edən Azərbaycan xanəndələrinin ifasında muğamların səs yazıları toplanmışdır. Bu nəşrə Azərbaycan Dövlət Səs yazıları Arxivindən 1903-1912-ci illərə aid qrammofon vallarından köçürmələrlə yanaşı, sonrakı illərdə Azərbaycan Televiziyası və Radiosunun Qızıl fondunda saxlanılan lent yazıları, bu nəşrə qədərki dövrdə həyata keçirilmiş səs yazıları daxildir.

Bunların arasında “Rast” muğamının səs yazılarını xronoloji ardıcılıqla seçmişik. Bu mənbə əsasında bizim aşağıda verdiyimiz “Rast” muğamının səsyazılarının siyahısı 1950-ci illərə aid səs yazılarından başlanır və 2008-ci ilə kimi bir müddəti əhatə edir.

XX əsrin əvvəllərinə aid qrammofon vallarında Cabbar Qaryağdı oğlunun, Keçəçioğlu Məhəmmədin, Məcid Behbudovun və b. səs yazıları arasında “Rast”ın ayrı-ayrı şöbələri - “Əraq”, “Əraq-Pəncgah”, “Vilayəti” şöbələrinin ifası öz əksini tapmışdır. Bu da qrammofon valının həcmnin kiçik olması ilə bağlıdır. Lakin bununla belə, qrammofon vallarındakı səsyazılarında xanəndələr muğam haqqında tam təsəvvür yaratmağa nail olmuşlar.

Musiqişünas alim Faiq Çələbiyev “Azərbaycan dəstgahı: XIX əsrin sonundan XXI əsrin əvvəlinə qədər quruluşu çoxmu dəyişib?” məqaləsində Cabbar Qaryağdıoğlunun qrammofon vallarını araşdıraraq, bir sıra muğamlarla yanaşı, “Rast” muğamının tərkibi haqqında məlumat vermişdir:

C.Qaryağdıoğlunun ifasında “Rast” muğamının rədifi: 1. Rast. 2.Hüseyni. 3. Vilayəti-Dilkəş. 4.Gərayi. 5. Rak. 6. Əraq. 7. Pəncgah. 8. Rak. 9. Əraq. 10. Mayə-Rast. 11. Təsnif. 12. Üzzal. 13. Rast”. Müəllif muğamın tərkibini şərh edərək yazır: “Burda Mayə-Rastı (10) mən yuxarı registrdən Rasta (1) enmə kimi yozuram. İki rakdan (№5 və №8) biri yəqin ki, “Rak-hindi”dir (№5), ikincisi isə “Rak-Horasani”dir (№8). Amma onda aydın olmur: a) niyə “Gərayi” (№4) “Vilayəti-Diləş”dən (№3) sonra gedir, halbuki, “Üzzal”dan sonra gəlməlidir (12); b) və niyə məşhur “Əraq” şöbəsi iki dəfə qeyd olunur? Şübhəsiz №9 artıqdır”. Sonda müəllif belə bir nəticə çıxarır: “Bütövlükdə, bu rədif “Rast” dəstgahının müasir rədifi ilə uyğunlaşır. Biz görürük ki, yuxarıda göstərilən təkzibedilməz faktlar göstərir ki, XIX əsrin ikinci yarısının dəstgahları ilə müqayisədə müasir dəstgahlar tərkibləri (ən azı yuxarıda göstərilənlərdə) əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmadılar [1, s.57].

Biz əsasən XX əsrin II yarısına aid səsyazılarında muğam dəstgahlarının ifaçılıq variantlarına diqqət yetirmişik. “Rast” muğam dəstgahının “Muğam ensiklopediyası”na [3] daxil edilmiş səsyazıları bunlardır:

1. “Rast” (1953) – oxuyur Əbülfət Əliyev, müşayiət edirlər: B.Mansurov (tar), H.Mirzəliyev (kamança). – 17.56’
2. “Rast” (1954) – oxuyur Xan Şuşinski, müşayiət edirlər: A.Cavanşirov (tar), H.Mirzəliyev (kamança) və AzTR xalq çalğı alətləri orkestri, dirijor S.Rüstəmov. - 25.18’
3. “Rast” (1955) – oxuyur Həqiqət Rzayeva, müşayiət edir: A.Gərayın rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli. - 19.16’
4. “Rast” (1955) – oxuyur Ağabala Abdullayev, müşayiət edir: Ə.Bakıxanovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli. - 25.35’
5. “Rast” (1956) – oxuyur Yaqub Məmmədov, müşayiət edirlər: H.Bayramov (tar), E.Bədəlov (kamança) və Ə.Bakıxanovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli. - 20.56’
6. “Rast” (1956) – oxuyur Mürşüd Məmmədov, müşayiət edirlər: H.Bayramov (tar), E.Bədəlov (kamança) və Ə.Bakıxanovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli. - 32.18’
7. “Rast” (1959) – oxuyur Bakir Haşimov, müşayiət edir: B.Mansurovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli. - 17.40’
8. “Rast” (1960) – oxuyur İslam Rzayev, müşayiət edirlər: H.Bayramov (tar), E.Bədəlov (kamança) və Ə.Bakıxanovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli. - 30.03’
9. “Rast” (1960) – oxuyur Əlibaba Məmmədov, müşayiət edir: instrumental üsluk. - 11.27’
10. “Rast” (1965) – oxuyur Şahmalı Hacıyev, müşayiət edirlər: Ə.Dadaşov (tar), A.Əliyev (kamança) və Ə.Dadaşovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli. - 17.14’

11. “Rast” (1969) – oxuyur Mürşüd Məmmədov, müşayiət edirlər: H.Bayramov (tar), F.Dadaşov (kamança) və Ə.Bakıxanov adına xalq çalğı alətləri ansambli. - 24.34’
12. “Rast” (1971) – oxuyur Hacıbaba Hüseynov, müşayiət edir: Ə.Bakıxanov adına xalq çalğı alətləri ansambli. - 30.03’
13. “Rast” (1974) – oxuyur Nəzakət Məmmədova, müşayiət edirlər: A.Abdullayev (tar), N.Əsədullayev (kamança) və B.Salahovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli. - 29.46’
14. “Rast” (...) – oxuyur Qulu Əsgərov, müşayiət edirlər: Ə.Dadaşov (tar), A.Əliyev (kamança) və Ə.Dadaşovun rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli. - 20.39’
15. “Rast” (1983) – oxuyur Səxavət Məmmədov, müşayiət edirlər: M.Müslümov (tar), F.Dadaşov (kamança). – 33.47’
16. “Rast” (1986) – oxuyur Tələt Qasımov, müşayiət edir: İ.Rzayevin rəhbərliyi ilə xalq çalğı alətləri ansambli. - 21.01’
17. “Rast” (1987) – oxuyur Arif Babayev, müşayiət edirlər: A.Abdullayev (tar), N.Əsədullayev (kamança). – 20.50’
18. “Rast” (1996) – oxuyur Bəsti Sevdıyeva, müşayiət edirlər: M.Müslümov (tar), F.Dadaşov (kamança). – 35.51’
19. “Rast” (2008) – oxuyur İlkin Əhmədov. Müşayiət edirlər: E.Həşimov (tar), E.Əhmədov (kamança) – 36.01’

Göstərilən siyahı üzrə ifaçılıq təfsirlərini şərti olaraq qruplaşdırsaq, 1950-ci illərə Əbülfət Əliyev, Xan Şuşunski, Həqiqət Rzayeva, Ağabala Abdullayev, Yaqub Məmmədov, Mürşüd Məmmədov, Bakir Haşimovun səsyazıları, 1960-cı illərə İslam Rzayev, Əlibaba Məmmədov, Şahmalı Hacıyev, Mürşüd Məmmədovun səsyazıları, 1970-ci illərə Hacıbaba Hüseynov, Nəzakət Məmmədova, Qulu Əsgərov, 1980-cı illərə Səxavət Məmmədov, Tələt Qasımov, Arif Babayevin səsyazıları, 1990-cı illərə Bəsti Sevdıyevanın, 2000-ci illərə İlkin Əhmədovun səsyazıları aid edilə bilər. Bir daha bildiririk ki, bu bölgü şərti olaraq, “Muğam ensiklopediyası”nda öz əksini tapmış “Rast” muğamının ifaçılıq variantları əsasında aparılmışdır.

“Muğam Ensiklopediyası”nda öz əksini tapmış bütün bu dəstgahların dinlənməsi və təhlili onların təfsirinin rəngarəngliyini üzə çıxarır. Əlbəttə ki, bu ifalar özlüyündə unikaldir, biridigərini təkrarlamır. Hər bir xanəndənin və müşayiət edən ifaçı ansamblların dəst-xətti müxtəlifdir. Xanəndə və sazəndə dəstəsinin birgə ifaçılıq məhsulu olan muğam dəstgahlarından variantlıqdan danışdıqda bunu nəzərə almaq lazımdır.

Biz ustad xanəndələr Xan Şuşunskinin, Arif Babayevin, Yaqub Məmmədovun, Hacıbaba Hüseynovun, Ağaxan Abdullayevin və Cənəli Əkbərovun səsyazıları əsasında “Rast” muğam

dəstgahının ifaçılıq variantlarını təhlil etmişik. Nəzərdən keçirdiyimiz variantlar arasında bir sıra ümumi və fərqli cəhətlər özünü göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu variantlar səslənmə müddətinə görə fərqlənir. Vaxt ölçüsü 15 dəqiqədən 35 dəqiqəyə qədər dəyişir. Bununla yanaşı, ifaçılar tərəfindən muğam dəstgahı ayrı-ayrı şairlərin - əsasən Füzulinin və Əliağa Vahidin qəzəlləri əsasında oxunur. Dəstgah daxilində oxunan təsniflər də fərqlidir. Bununla yanaşı, bütün bu ifaçılıq variantlarını birləşdirən cəhət onların eyni bir muğamla bağlılığı və muğamın ənənəvi musiqi məzmununun saxlanmasıdır.

Bütün bu səs yazılarından görünür ki, bunlar bir sıra görkəmli muğam ifaçılarının ənənələrini əks etdirməklə, eyni zamanda, onların ifaçılıq təfsirlərini qoruyaraq, bizə çatdırır. Müxtəlif dövrlərə və müxtəlif ifaçılara aid səs yazılarının qarşılıqlı surətdə araşdırılması muğam ifaçılığı sənətində meydana gəlmiş ənənələrin çoxcəhətliyini, təfsir xüsusiyyətlərinin rəngarəngliyini üzə çıxarır.

Muğamın ifaçılıq təfsirlərini araşdırmaq üçün onların yazıya alınması və qarşılıqlı şəkildə müqayisə olunması vacib şərtədir. İfaçılıq variantlarının müqayisəsi üçün “Rast” muğamının ifaçılıqda və muğam proqramlarında kök salmış ənənəvi tərkibini nəzərdən keçirməliyik.

“Rast” muğam dəstgahının tərkibinə daxil olan şöbə və guşələr bunlardır: 1. Dəraməd; 2. Bərdaşt; 3. Mayə-Rast; 4. Üşşaq; 5. Hüseyini; 6. Vilayəti; 7. Dilkəş; 8. Kürdi; 9. Xocəstə; 10. Əraq; 11. Rak; 12. Pəncgah; 13. Qərayi; 14. Rasta ayaq. Hazırda bütün muğam proqramlarında öz əksini tapan bu tərkib ifaçılıqda müxtəlif dəyişikliklərə uğraya bilər. Bununla belə, muğam variantlarının müqayisəsi üçün ənənəvi tərkib əsas kimi götürülür.

“Rast” muğamının quruluşu rast məqamına əsaslanır. Muğamın şöbə və guşələri məqamın pillələri üzrə mayədən başlayaraq, yüksələn ardıcılıqla zilə çatdırılır və sonda mayəyə qayıdış baş verir. Rast məqamının mayə pilləsi, mayənin kvinta tonu və mayənin oktava tonuna istinad və bu pillələr ətrafında qurulan şöbə və guşələr muğamda inkişaf mərhələlərini əmələ gətirir.

“Rast” muğam dəstgahının quruluşu üç böyük inkişaf mərhələsindən ibarətdir. Birinci mərhələ mayə mərhələsidir və buraya giriş hissələr - “Dəraməd”, “Bərdaşt” və muğamın mayəsi ətrafında qurulan şöbə və guşələr - “Mayə-Rast”, “Üşşaq”, “Hüseyini” daxildir. İkinci mərhələ kvinta registrini əhatə edir və “Vilayəti”, “Dilkəş”, “Kürdi”, “Xocəstə” (və ya “Şikəsteyi-fars”) şöbələrindən ibarətdir. Bu şöbələr mayənin kvinta tonuna əsaslanaraq, yeni məqam-tonallıqlara keçid əmələ gətirir, rastdan şur və segah məqamlarına modulyasiyalar özünü göstərir. Üçüncü mərhələ oktava registrini əhatə edir - “Əraq”, “Pəncgah”, “Rak”, “Qərayi”, “Rasta ayaq” şöbə və guşələrindən ibarətdir. Burada mayənin oktava tonuna əsaslanan kulminasiyada muğamın əsas məqam-tonallığına qayıdış və tamamlanma öz əksini tapır.

İfaçılıq variantlarında muğamın tərkibi müəyyən dəyişikliklərlə özünü göstərir. Bu baxımdan biz xanəndələrin təfsirini araşdıraraq, əsasən üç ifaçılıq variantını göstərə bilirik.

Birinci variantda muğamın tərkibi: “Dəraməd”, “Bərdaşt” (instrumental), “Mayə-Rast”, rəng, “Vilayəti”, rəng, “Dilkəş”, “Kürdi”, “Rasta ayaq”, “Xocəstə”, rəng (və ya təsnif), “Əraq”, “Pəncgah”, “Rak”, “Qərayi”, “Rasta ayaq” şöbə və guşələrindən, bu muğama aid rəng və təsniflərdən ibarətdir. Göründüyü kimi, bu variantda muğamın birinci inkişaf mərhələsi (mayə) daha yığcam ifa olunur, ikinci və üçüncü mərhələlərdə isə bütün şöbə və guşələr geniş surətdə təqdim olunur. Bu variantda belə bir cəhət diqqəti cəlb edir ki, ifadə təsniflərdən çox istifadə olunmur, əsən şöbələr arasında ansambl tərəfindən rənglər səsləndirilir. Bu variant Xan Şuşinskinin, Aif Babayevin ifaçılıq təfsirinə uyğundur. Bu xanəndələrin ifasında müxtəlif dövrlərə aid səs yazılarında “Rast” muğam dəstgahı səslənir. Həmin səs yazılarında muğamın poetik əsasında dəyişiklik özünü göstərsə də quruluş baxımından bu variant saxlanılır.

İkinci variantda muğamın tərkibi “Dəraməd”, “Bərdaşt”, “Mayə-Rast”, “Üşşaq”, “Hüseyni”, “Vilayəti”, “Dilkəş”, “Kürdi”, “Xocəstə” (və ya “Şikəsteyi-fars”), “Əraq”, “Qərayi” - “Rasta ayaq” şöbə və guşələrindən ibarətdir. Bu variantda bir neçə fərqli cəhətlər diqqəti cəlb edir: “Dəraməd”dən sonra və bəzən onun yerinə təsnif oxunur. “Bərdaşt” vokal-instrumental şəkildə ifa olunur, xanəndə artıq bu şöbədən qəzəl oxumağa başlayır. Eyni zamanda, bu variantda şöbələr arasında təsniflərdən geniş istifadə olunur. Kulminasiya mərhələsi daha yığcam oxunur, “Əraq” şöbəsindən sonra mayəyə qayıdış “Qərayi” – “Rasta ayaq” guşələri vasitəsilə həyata keçirilir. “Rast” muğamının bu variantını ustad xanəndələr Hacıbaba Hüseynov, Yaqub Məmmədovun ifasında izləmək olar.

Üçüncü variantda “Rast” muğamının bütün ənənəvi şöbə və guşələrinin tam şəkildə oxunması özünü göstərir. Bu baxımdan həm mayə ətrafındakı şöbələr, həm kvinta pərdəsinə əsaslanan işlənmə mərhələsində, həm də kulminasiya mərhələsində bütün şöbələr oxunur. Eyni zamanda, bu variantda muğamının giriş hissəsinin təsniflə başlanması, “Bərdaşt”ın sözlə oxunması, şöbələr arasında təsnif və rənglərdən istifadə olunması özünü göstərir. Bu variant ustad xanəndələr Ağaxan Abdullayevin, Cənəli Əkbərovun ifasında öz əksini tapmışdır. Bütün bu variantları müqayisəli şəkildə təhlil etmək üçün biz muğamın quruluşundan irəli gələrək, şöbə və guşələri ardıcıl araşdırırıq.

Nəzərdən keçirdiyimiz muğam ifaçılarının təfsirində “Bərdaşt” şöbəsinin oxunmasına nəzər salmaq. “Bərdaşt” quruluşuna görə zil mayədən başlayaraq, tədricən məqam pillələri üzrə enərək mayədə bitir, bir növ “Mayə” şöbəsinə giriş verir və musiqi məzmunu baxımından bu şöbə ilə bağlı olur.

“Bərdaşt” şöbəsinin quruluşu bir neçə bölmədən ibarətdir və bölmələr məqamın istinad pillələrinə əsaslanır. Birinci bölmə zil mayə pilləsinə kvarta sıçrayışı ilə (“re¹ – sol¹”) başlayaraq, bu pillə ətrafında gəzişməklə enən hərəkətlə kvinta tonunda (“re”) bitir. “Rast” muğamının not yazı variantlarında da bunu izləyə bilərik. Onu da qeyd edək ki, bu muğamın bir neçə variantda müxtəlif bəstəkar və musiqişünaslar tərəfindən nota yazılıb və çap olunub. Bunlardan Tofiq Quliyevin (1936), Nəriman Məmmədovun (1962), Arif Əsədullayevin (2010), Əkrəm Məmmədliinin not yazıları instrumental, Nəriman Məmmədovun digər bir not yazısı (1978) vokal-instrumental şəkildə partitura kimi yazıya alınmışdır. Vokal-instrumental not yazısı xanəndə Hacıbaba Hüseynovun ifaçılıq variantı ilə bağlıdır.

Muğamın ifaçılıq variantlarının əksəriyyətində “Bərdaşt” instrumental şəkildə tar-kamança tərəfindən ifa olunur. Nümunə gətirdiyimiz Nəriman Məmmədovun vokal-instrumental “Rast” dəstgahının not yazısında da bu cəhət özünü göstərir: [2, s. 18].

Nümunə 1

Burada bir cəhəti qeyd etməyi vacib bilirik. Göründüyü kimi, Hacıbaba Hüseynovun ifasında “Rast” muğamının həm səs yazısı, həm də not yazısı mövcuddur və bunlar bir-birindən fərqlənir. Bu fərq ilk növbədə, “Bərdaşt” şöbəsinin timsalında özünü göstərir.

Not yazısında “Bərdaşt”ın sözlə oxunması bu şəkildə notlaşdırılmışdır. Göründüyü kimi, mövzunun başlanğıc motivi “re-sol” kvarta sıçrayışı vokal melodiyanın da əsasını təşkil edir. Bu motiv “Rast” muğamının əsas tanıdıcı mövzusu olub, bütün ifaçılıq variantlarında dəyişməz olaraq saxlanılır.

Nümunə 2

mp
А А - ши - ја - ни - мур - ги - дил зүл - фи -

p pp

tr (#) tr (#)

miss.

пә - ри - ша - а... нын - да - дыр.

mf mf

с 4351 к

Qeyd etdiyimiz digər səs yazı variantlarında – Yaqub Məmmədov, Ağaxan Abdullayev və Cənəli Əkbərov tərəfindən “Bərdaşt”ın eyni melodik quruluşda xanəndə tərəfindən ansamblın müşayiətilə oxunması özünü göstərir. Bu səs yazılarını müqayisə etdikdə görürük ki, melodik məzmun baxımından eyni olsa da poetik mətnin fərqli olması müəyyən variantlığa yol açır. Qəzəlin oxunması melodik gəzişmədəki variantlıqda özünü göstərir.

“Rast” muğamının əsas şöbəsi olan “Mayə-Rast” şöbəsi bütün ifaçılıq variantlarında oxşar quruluşludur. “Mayə-Rast” şöbəsinin oxunması kiçik oktavadan başlanır. Şöbənin əsas istinad pilləsi məqamın mayəsi olan “solk” səsidir. Bütün musiqi cümlələri və kadensiyalar bu pillə ətrafında gəzişməklə bu səsdə bitir. N.Məmmədovun not yazısında həmin şöbənin başlanğıc instrumental musiqi mövzusu bu şəkildədir.

Nümunə 3

mf cresc. f

mf mp

Bundan sonra xanəndənin ifasında “Mayə-Rast” bu cür oxunur və instrumental melodiyaya uyğundur. Şöbənin musiqi mövzusu “re” səsindən pilləvari mayə “sol” səsinə doğru yüksələn gedişə əsaslanır. Digər musiqi cümlələri də bu pillələr ətrafında gəzişmədən ibarətdir. Lakin hər dəfə musiqinin diapazonu bir qədər genişləndirilir.

Nümunə 4

Nümunə üçün Hacıbaba Hüseynovun ifaçılıq təfsirindən nota alınmış “Mayə-Rast”, “Üşşaq”, “Hüseyni”, “Vilayəti”, “Şikəsteyi-fars”, “Əraq” və s. şöbələri digər səs yazı variantları ilə müqayisə etdikdə görürük ki, xanəndələrin ifasında muğam müxtəlif variantlarda səslənsə də, lakin şöbələrin musiqi məzmunu demək olar ki, çox dəyişmir. Təsnifin oxunması ilə əlaqədar olaraq, melodik variantlıq öz əksini tapır.

Nəzərdən keçirdiyimiz üç növ ifaçılıq variantları arasında muğamın birinci mərhələsinin oxunması üzrə fərqlər özünü göstərir. Birinci variantda Xan Şuşinski və Arif Babayev yalnız “Mayə-Rast” şöbəsini oxumaqla bu mərhələ rənglə yekunlaşır və növbəti mərhələyə - kvinta yuxarı “Vilayəti” şöbəsinə keçid instrumental gəzişmələr vasitəsilə verilir.

İkinci variantda Hacıbaba Hüseynov və Yaqub Məmmədovun ifaçılıq təfsirində, eləcə də üçüncü variantda Ağaxan Abdullayev və Cənəli Əkbərovun təfsirində “Bərdaşt”, “Mayə-Rast” şöbəsinə sonra “Üşşaq” və “Hüseyni” şöbələri ardıcıl ifa olunur. Bununla mayə pilləsindən yüksələn istiqamətdə tersiya və kvarta tonlarına istinad özünü göstərir və ikinci mərhələyə - “Vilayəti”yə keçid xanəndə partiyasında “Üşşaq” və “Hüseyni” şöbələrinin vasitəsilə əmələ gəlir.

Nəticə.

Beləliklə, nəzərdən keçirdiyimiz muğam ifaçılarının variantlarını müqayisə etdikdə görürük ki, onlar melodik məzmun baxımından eyni olsa da poetik mətnin fərqli olması müəyyən variantlığa yol açır. Qəzəlin oxunması melodik gəzişmədə variantlıq əmələ gətirir. “Rast” muğamının əsas şöbələri bütün ifaçılıq variantlarında oxşar quruluşludur. Xanəndələrin ifasında muğam müxtəlif variantlarda özünü göstərir. Lakin şöbələrin məzmunu demək olar ki, çox dəyişmişdir. Təsnifin oxunması ilə əlaqədar olaraq, melodik variantlıq öz əksini tapır.

Ədəbiyyat

1. Çələbiyev, F. İ. Azərbaycan dəstgahı: XIX əsrin sonundan XXI əsrin əvvəlinə qədər quruluşu çoxmu dəyişib? // “Muğam aləmi” II Beynəlxalq elmi simpoziumunun materialları (15-17 mart, 2011). — Bakı: Şərq-Qərb, 2011. — S. 54-59.
2. Məmmədov, N. H. Rast dəstgahı: Vokal-instrumental [Notlar] / Nəriman Məmmədov. — Moskva: Sovetski kompozitor, 1978. — 132 s.
3. Muğam ensiklopediyası / red. hey. sədri M. Əliyeva. — Bakı: Musiqi Dünyası, 2007. — 216 s.

ПРОБЛЕМА ВАРИАНТНОСТИ В ЗАПИСЯХ МУГАМА «РАСТ»**АХСАН АХМАДОВ**

Бакинская Академия Хореографии

Доктор философии в области искусствоведения, доцент

Резюме

Статья посвящена изучению вопросов вариатности в записях мугама «Раст», занимающего важное место в музыкальном наследии Азербайджана. Мугам «Раст», являясь «фундаментом» азербайджанской классической музыки, обладает богатейшей исполнительской традицией. В условиях цифровизации музыкального наследия систематизация и теоретическое осмысление накопленных аудиовизуальных архивов становятся необходимым условием для сохранения аутентичности и понимания эволюции мугамного искусства. В статье рассмотрена история записи красочных вариантов мугама «Раст» в исполнении певцов разных поколений в сопровождении мугамных ансамблей. Также изучены образцы, собранные в различных источниках за прошедшие годы. Основной целью статьи является комплексное исследование проблемы вариантности мугама «Раст» на основе сравнительного анализа аудиозаписей, сделанных в разные исторические периоды. В работе применен междисциплинарный подход, включающий сравнительно-

типологический метод, музыкально-теоретический анализ исполнительских интерпретаций и источниковедческий анализ архивных материалов. Исследование опирается на записи выдающихся ханенде разных поколений в сопровождении мугамных ансамблей. В ходе исследования автором были изучены образцы из различных фондов и частных коллекций. В результате анализа выявлены и классифицированы три основные исполнительские модели (варианта) мугама «Раст». Автором охарактеризованы их структурные, интонационные и композиционные особенности, определены общие закономерности и специфические различия. Результаты исследования могут быть использованы в учебном процессе музыкальных вузов, на курсах истории и теории восточной музыки, а также в качестве научно-теоретической базы для дальнейших исследований мугама.

Ключевые слова: мугам «Раст», певец, запись, исполнительская интерпретация, вариатность.

THE PROBLEM OF VARIATION IN RECORDINGS OF THE "RAST" MUGHAM

AHSAN AKHMEDOV

Baku Choreography Academy

PhD in Art Study, Associate Professor

Abstract

Mugham *Rast*, being the foundation of Azerbaijani classical music, has a rich performing tradition. In the conditions of digitization of musical heritage, systematization and theoretical understanding of accumulated audiovisual archives become a necessary condition for preserving authenticity and understanding the evolution of musical art. The main goal of the article is a comprehensive study of the problem of variation of the mugham *Rast* based on a comparative analysis of audio recordings made in different historical periods. The work uses an interdisciplinary approach, which includes a comparative-typological method, musical-theoretical analysis of performing interpretations and source analysis of archival materials. The research is based on the records of outstanding khanende of different generations accompanied by mugham ensembles. During the research, the author studied samples from various funds and private collections. As a result of the analysis, three main performing models (variants) of the mugham *Rast* were identified and classified. The author characterized their structural, intonation and compositional features, defined general regularities and specific differences. The results of the work can be used in the educational process of musical universities, in courses on the history and theory of Eastern music, as well as as a basis for further textological studies of mugham.

Keywords: *Rast* mugham, singer, recording, performance interpretation, variations.

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 25.01.2026

Qəbulolunma tarixi: 18.02.2026